

ПОМОР СРБА РАТНИХ ЗАРОБЉЕНИКА И
ИНТЕРНИРАНИХ ЦИВИЛА У АУСТРОУГАРСКИМ
ЛОГОРИМА ЗА ВРЕМЕ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА 1914–1918.

МИРЧЕТА ВЕМИЋ

Географски институт „Јован Цвијић” САНУ,
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Република Србија
Е-пошта: m.vemic@gi.sanu.ac.rs

САЖЕТАК: У раду се разматра масовна употреба логора Аустроугарске царевине за своје ратне циљеве током Првог светског рата 1914–1918, по чему је предњачила у односу на друге Централне силе. Логори су оснивани посебно за сваку нацију. Било их је најмање 300, од којих је било 10 великих. У њима су били Срби ратни заробљеници, али и интернирани цивили, за разлику од других нација, што је иначе било забрањено Женевским конвенцијама. У тим логорима дошло је до масовног умирања српских логораша старости од једне до сто и једне године живота. Коначан број улогорених и пострадалих Срба ни до данас није утврђен, али се сматра да је знатно већи од процењеног и прихваћеног броја на мировној конференцији у Версају. Из досадашњих истраживања могу се сагледати главни узроци њиховог страдања. То су глад, неодговарајући смештај логораша, локација логора, тешки присилни рад, лоша хигијена и здравствена заштита, болести и заразе, кажњавање и пљачкање логораша итд. Сви логори функционисали су по истом принципу и остварили исте ратне циљеве: масовни помор улогорених људи. С обзиром на то да су их исте земље масовно отвориле током Другог светског рата, постаје јасно да су од почетка били плански пројектовани као најефикасније средство за извршење геноцида над Србима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, Срби, Аустроугарска, логор, ратни заробљеници, интернирци

УВОД

Аустроугарска царевина је у Првом светском рату 1914–1918, као нико тако пре тога¹, масовно применила логоре за своје ратне циљеве. У Архиву Војске Србије (1916) налази се изворни документ који сведочи о броју логора и логораша на територији Аустроугарске из 1916. године [Ђуковић 2002]. На том списку стоји да је у том тренутку било 300 логора са 64.942 заточеника, а међу њима 10 великих, док је у исто време у Немачкој било 50 логора са 39.245 заточеника. Први народ који је дошао под удар аустроугарских логора био је српски народ, и у мноштву тих логора десио им се прави помор². Чак и пре почетка Првог светског рата у њих су почели да одводе цивиле (народ): мушкарце, жене, децу и старце. Они су тамо одвођени само зато што су били Срби, а исто се догодило и у Другом светском рату. У најкраћем, како је то истакао филозоф и историчар Жарко Видовић у једном интервјуу за лист *Печай*: „Историја наша је историја наших логора о којима нико ништа не говори... Српски народ је логорашки народ... Логораша су последња српска национална елита” [Видовић 2013].

Од првог напада на Србију 12. августа 1914. године, као и током читавог Првог светског рата, Аустроугарска је поред ратних заробљеника из Србије одводила и цивилно становништво, чак жене, децу и старце. То су касније радиле Немачка и Бугарска, а један број логораша пребациван је и у Турску. Затварали су их у више стотина логора, а по потреби и премештали из једног логора у други, па и из једне државе у другу. Срби су у тим логорима масовно умирали, исцрпљени глађу, лошим смештајем, оскудицом одеће и обуће, слабом хигијеном и здравственом заштитом, тешким и опасним радом, тортуром и пљачком, а поред свега тога харале су епидемије заразних болести, посебно пегавог и трбушног тифуса, дизентерије и туберкулозе. Аустроугарска је имала одвојене логоре за сваку нацију: Србе, Русе, Италијане итд., мада су у каснијем периоду мешали затворенике. У логоре за Србе заједно су затварани интернирани грађани из Црне Горе, који нису сматрани заробљеницима, већ цивилима након капитулације Црне Горе почетком 1916. године, а такође и Срби из Босне и Херцеговине и Хрватске, тадашњи поданици Аустроугарске.

Стварање ратних заробљеничких логора, а за Србе заједно и са цивилним интернирцима, произашло је из историјски познатог становишта

¹ Прве логоре у ратне сврхе користиле су Сједињене Америчке Државе у грађанском рату (1861–1865), Шпанци на Куби током њене колонизације (1895), Британци у Англо-бурском рату (1899–1902) у Јужној Африци и Немци приликом угушења устанка у Намибији у западној Африци (1904).

² Према *Речнику* Матице Српске (1967–1976) реч „помор” значи нагло умирање (људи), цркавање (стоке) у великом броју од какве заразне болести, глади и сл., морија.

државне политике Аустроугарске, нарочито двора, владе и генералштаба према Србији почетком 20. века, које је било изразито србофобско и непријатељско. Како је запазио Владимир Стојанчевић, „стара теоријска аксиома аустро-угарске политике и дипломатије о ‘великосрпској опасности’ по Двојну монархију претворила се окупацијом Србије 1915. године у практичну егзекутиву за њено уклањање свим расположивим средствима...”, а „у систему окупационе управе, како у ратном периоду 1914–1915. тако и после успоставе Војног генералног гувернмана Србије (ВГГ/С) 1916–1918. године, политика интернирања и установа логора сматрале су се као веома ефикасно средство за спровођење крајњих циљева Аустро-Угарске према српском народу уопште. Пошто је српска војска делом изгинула, делом се повукла преко Албаније на Крф, а делом се нашла у логорима за војне заробљенике – *Kriegsgefangenlager*, до краја 1915. године интернирања из Србије у логоре Аустро-Угарске, али и Бугарске, односила су се практично на цивилно становништво. Обе окупационе силе прогласиле су непостојање Србије као државе, за *res nullius*, а српске грађане без утврђеног правног статуса и грађанског идентитета” [Стојанчевић 1989].

Коначан број логора са српским ратним заробљеницима и интернираним цивилима, као ни број умрлих и преживелих у тим логорима, до сада није утврђен. Њихов попис није вршен, те се њихово стање базира на проценама. Тачан број могли су међународном Црвеном крсту пружити органи Аустроугарске, Немачке и Бугарске. Међутим, они су са том светском организацијом избегавали сарадњу све до пред крај рата, када је постало јасно да ће рат изгубити, а посебно нису признавали да су у заробљеничким логорима држали интерниране цивиле, што је било забрањено међународним ратним правом и хашким конвенцијама. Према службеним проценама владе Србије са краја рата, у логорима Аустроугарске било је око 150.000 ратних заробљеника (тачније 147.677), од чега је 50.000 помрло, а укупан њихов број за Аустроугарску, Бугарску и Немачку износи 182.000 људи. Такође је процењено да је у Аустроугарској било интернирано 50.000 цивила, од којих је у логорима умрло 20.000. Ови подаци су прихваћени на мировној конференцији 1919. године у Версају, док савремени истраживачи и научници Србије сматрају да нису ни приближно тачни, односно да „морају бити већи, чак осетно већи” [Митровић и сар. 1994], јер попис жртава логора није обављен, нити су вршена стручна истраживања. Дату процену извео је на брзину и без сарадње стручног лица, само на основу три страна извора, Јован Вучковић, конзул из Прага. Но, и када бисмо наведене податке узели као тачне, види се да је у аустроугарским логорима умро сваки трећи ратни заробљеник и скоро сваки други интернирани цивил. Зато су захтеви за преиспитивање демографских губитака Србије у овом рату сасвим оправдани, али је исто тако

веома важно утврђивање узрока, околности, начина и поступака њиховог умирања у логорима.

Познато је да су иза ратних логора у Аустроугарској, Немачкој, Бугарској и Турској остала масовна гробља и разбацани гробови, те се после рата у извесној мери приступило пописивању настрадалих људи, ради ексхумације и сабирања њихових посмртних остатака. Известан попис гробова (гробља) српских ратних заробљеника и интернираца на територији бивше Аустроугарске вршило је више лица. У послератној Мађарској попис је вршио прота Радивоје Бикар, који је у 49 места пописао 10.027 гробова. У послератној Аустрији два пароха цркве Свети Сава из Беча, и то прво Михаило Мишић, у 145 места пописао је 21.856 гробова, а затим др Милоје Араницки (1935–1941), који је сачинио списак од 29.414 сахрањених заробљеника и цивила [Ђуковић 2002]. У Чехословачкој попис је вршио прота Миливоје Црвчанин [1932], који је на 409 гробља пописао 17.378 гробова. На територији Чехословачке један број сахрањених је ексхумован и положен у заједничке спомен-костурнице (маузолеје), какви се према Црвчанину [1932] налазе на територији бивше Чехословачке: у Јиндриховицама (Бохемија – Чешка), Оломоуцу (Моравска), Тренчину (Словачка) и Олшанском гробљу у Прагу (Чешка).

Сл. 1. Спомен-костурнице у Јиндриховицама (Чешка), Оломоуцу (Моравска), Тренчину (Словачка) и Олшанском гробљу у Прагу (Чешка).

Поред наведених података у више архива у Србији сачуван је значајан број спискова, умрлица и ексхумационих листова, као и друге документације везане за логоре и логорска гробља. Те пописивачке активности трајале су све до почетка Другог светског рата, о чему постоје трагови у домаћим архивама. Архивска грађа, објављене књиге и други научни радови, засновани на њој, исправљају историјску слику о страдању Срба у Првом светском рату, али она, нажалост, у највећем броју случајева изгледа још трагичнија.

АУСТРОУГАРСКИ ЛОГОРИ ЗА СРБЕ

Аустроугарска је и пре напада на Србију почела са интернирањем Срба „политичких сумњиваца” из Босне и Херцеговине и Хрватске, да би

у три ратна таласа приликом упада њене војске у Србију (1914. и 1915) сваки пут узимала заробљенике. По окупацији Србије интернирање цивила постало је стална активност Генералног војног гувернера Србије. На сличан начин то се догодило и са цивилима из Црне Горе. У свим већим логорима на територији Аустроугарске били су Срби, и то у Араду, Нађмеђеру, Добоју, Нежидеру, Болдогасоњу, Шопроњеку, Маутхаузену, Ашаху на Дунаву, Хајнрихсгрину, Браунауу итд. Први су формиран Арад и Нађмеђер, а после њих брзо су подигнути нови, северније од Нађмеђера дуж Дунава и околу језера Нежидер, у које су премештани логораши из ближих логора, да би на њихово место били смештени нови заробљеници. Места у којима су подизани логори била су углавном мочварна. Лоши услови смештаја, глад, исцрпљивање тешким и опасним радом, ниска хигијена, одсуство санитетске помоћи, тифус, дизентерија, туберкулоза и друге болести, уз тортуру и пљачку логораша од стране логорског особља, проузроковало је велики и страшни помор људи у њима.

ЛОГОР АРАД – ТВРЂАВА

(К. и К. Interienirungslager in Arad)

11.000–15.000 логораша, 4.317 српских жртава

Логор Арад – тврђава, чији је пун назив гласио: Царски и краљевски интернирски логор у Араду (Kaiserliches und Königliches Interienirungslager in Arad), био је први логор за Србе у Аустроугарској, уједно најближи Србији. У њега је и пре првог војног упада аустроугарске војске у Србију, већ 10. августа, почело одашиљање интернираних цивила као „политичких сумњиваца” из Босне и Херцеговине и Хрватске. Те догађаје описао је историчар Владимир Ћоровић [1920, 1996] у својој *Црној књизи* као један од интернираних интелектуалаца из Херцеговине. Први транспорт стигао је у Арад 17. августа, где су их сместили у тврђаву крај реке Мориш. „Кад су транспорти учестали и број интернираних достигао 5.500, давале су им најгоре и најрђавије просторије, буквално речено прави казамати. Људе су смештали у смрдљиве и мемљиве, никад од сунца огрејане тунеле, где су често спавали на влажној земљи и уђубретеној слами” [Ћоровић 1920, 1996].

Врло брзо су им се придружили и интернирани Срби из аустроугарских офанзива у Поцерини и Мачви крајем 1914. године, а и касније. Процењује се да је „само крајем 1915. у Арадској тврђави било заточено између 11.000 и 15.000 српских интернираца” [Панић и сар. 1994]. Међу њима било је много деце, жена и старца. Сви логораши били су одмах изложени принудном раду. Како описује Ћоровић [1920, 1996], „морали су тако, примера ради, вући песак из Мориша, шест километара далеко, да наспу улице, и то без одмора и на највеће празнике, тако и на сам Божић...

многе од њих присилише, да раде по фабрикама и пустама угарских магната, а добивали су за то осим стана и рђаве хране само по 50 хелера наднице на дан... у октобру 1914. издана је наредба, да сви интернирци, не изузимљући ни свештеника, морају војнички вежбати..."

„Нечистоћа је у таком простору и збијености била ужасна, тако да су инсекти просто гамизали на све стране и доприносили... да се не ублаже патње заточеника... Појавише се убрзо најпре срдобоља, па црвени ветар, а онда тифус стомачни и пегави, *tuimelitis ternbilis*, како су га звали сами заточеници. Људи почеше умирати најпре на дан по два-три, а после у масама, док једног дана број не стиже на 48! Често су, у помрачини, по читаве ноћи лежали мртви и болесни и живи и здрави заједно. Грозничави су се често, кад би дрхтали, увлачили у сламу, где су ослабели и заборављени и неопажени умирали, те би их тек трећи, четврти дан налазили по задаху. Мртваце би онда на гомиле трпали у кола и вукли у гробље” [Ђоровић 1920, 1996].

Шта се збивало у овом логору описали су Божидар Панић и сар. [1994], арадски Срби и Румуни, на основу нађених докумената и сведочења очевидаца и преживелих логораша: „Зими, држали су их у леденим просторијама, на бетонском поду, од чега су им се смрзавале руке и ноге. Ампутирањем удова много је логораша, особито малолетних обогољено. Мучили су их жеђу, везивали их око штапа и тако уквржене тукли на мртво, стављали им гвоздене окове, силовали жене.” То стање видео је један румунски лекар, др Брандуша, и запањен шта се у логору догађа, рекао свом пријатељу адвокату Штефану Чичо Попу, посланику у угарском парламенту: „Ово није логор, ово је пакао!” Овај посланик је крајем 1915. године интервенисао у угарском парламенту и код владе „у одбрану 15.000 Срба које је заробила аустро-угарска војска почетком рата и интернирала у Арадску тврђаву”, што је Чичо Попу могло стајати живота, „јер су мађарске новине започеле кампању против њега, тражећи ‘конопац за саучесника Срба’” [Панић и сар. 1994].

Сл. 2. Група интернираних Срба из Босне и Херцеговине у Араду 1914/15.
Арадска тврђава данас.

Логораши су сахрањивани на три гробља. У „Горњем гробљу”, данашњем градском гробљу „Етернитатеа”, сахрањени су велепоседник Јовановић, свештеник Џабић, две непознате Српкиње из Босне које су мртве изнете из сточног вагона, и остали, укупно 16 преминулих. После забране градских власти да се гробље за „лојалне грађане” не би за кратко време напунило интернирцима, формирано је „Долње гробље”, данашње градско гробље „Помениреа”, на којем је, према списку јереја Уроша Ковинчића из 1921. године, сахрањено 469 људи [Архив Србије 1921]. Због ширења заразе међу слободним грађанима тражено је да се мртви интернирци не носе кроз град, већ да се сахрањују у самој тврђави, те је крај обале Мориша ограда бодљикавом жицом једна парцела и створено још једно „српско гробље”. У Арадској филијали Државног архива Румуније Панић и сар. [1994] пронашли су део полицијских извештаја о помрлима у логору. Према том документу у периоду од 23. августа 1914. до 3. марта 1915. умрле су 1.034 особе, док је за нешто дужи период од 23. августа 1914. до 25. марта 1915. године В. Ћоровић [1920, 1996] изнео бројку од 1.772 људи.

Коначан број уморених у Арадској тврђави од 1914. до 1918. године до сада није утврђен, али постоји још један значајан податак. „На једној литији³ која се чува у српској православној цркви Светих апостола Петра и Павла у Араду извезен је следећи текст: ‘Ова је литија сачињена црквеним дохотком године 1925. Дарована у славу Божију и за вечити спомен 4.317 Срба мученика интернираних у Арадском граду умрлих год. 1914–1918’. Према казивању старијих Арађана овај податак о броју умрлих потиче од Арсенија Илића, тадашњег председника Српске православне црквене општине у Араду, који је преко везе пратио кретање умрлих интернираца” [Панић и сар. 1994]. Ако се упореде наведене бројке пострадалих Срба до 1915. године (1.772) и ове записане на црквеној застави (4.317) из 1918. године, онда се друга бројка може узети као тачнија, јер се у каснијем периоду због глади и опште исцрпљености смртност логораша повећавала. У поменутом списку сахрањених на „Долњем гробљу” које је сачинио Урош Ковинчић уписани су логораши оба пола, већина сељаци – ратари. Најстарији међу њима био је Јаков Вујичић из Невесиња (Херцеговина), који је имао 101 годину, а најмлађи Тома Спремо из Завидола (Херцеговина), који је имао само једну годину.

³ Литија – овде у значењу црквена застава.

ЛОГОР ДОБОЈ

(K. u. K. Kriegsgefangenenlager Doboј)

45.791 логораша, 8.000 (10.000–12.000) српских жртава

Логор Добој, према опису Паравца [1990], био је „смештен на десној обали ријеке Босне, на ушћу ријеке Спрече у Босну, километар и по од града, поред садашње жељезничке станице у Добоју”. Састојао се од девет дугачких штала бивше коњске болнице, у којима су лечени заражени коњи, најчешће од сакагије. Штале никада нису дезинфиковане нити чишћене од ђубрета. Формиран је примарно као интернистички логор 27. децембра 1915, а затворен 5. јула 1917. године. У њега су прво дотерани становници Босне и Херцеговине који су били избегли у Србију за време повлачења српске војске са Дрине. Међу њима је било највише жена и деце. Њима су окупаторске власти биле обећале „повратак кућама”, а уместо тога дотерали су их у овај логор. Поред босанскохерцеговачких избеглица које су сукцесивно стизале у логор, по групама 600–800 људи, у њега је депортовано више од 5.000 мушкараца жена и деце из Београдског среза непосредно после заузимања Београда.

У овом логору заточеници нису терани на рад, с обзиром на полну и старосну структуру, али су масовно пострадали због нељудских, односно животињских услова смештаја, глади и болести (грипа, пегавог тифуса, дизентерије, црних богиња, колере итд.), а често су кажњавани вешањем. Лежали су у шталама на товарима ђубрета без кревета и простирки, чак и без сламе, где је све врвело од инсеката. Како то стање описује Ћоровић [1920, 1996], „људи нису имали довољно воде ни за умивање, а камоли за прање, иако је Босна текла 10–15 метара испод”, јер им није било допуштено да дођу до воде. Храна је личила на помије. Састојала се углавном од чаја и скробне чорбе од репе, са четврт хлеба за недељу дана, а „извесно време давали су усмрделу рибу или сир пун црви, који је ипак гладно робље са муком јело” [Паравац 1990]. Оброци су дељени три пута дневно, без посуђа, у прљавим конзервама, за које су морали сви до последњег у колони ићи по километар и по до железничке станице. Када је једном приликом аустроугарски официр лекар др Гебер просуо ту чорбу да види њен садржај, „казао је да он у таквој води не би дао ни да се перу његове чизме!” [Ћоровић 1920, 1996].

Логораша су најпре умирали појединачно, а „после све више и више, по 10, 15, 20 на дан, док једног дана, 5. априла 1916. године, нису умрле 92 особе” [Ћоровић 1920, 1996]. Само у месецу априлу 1916. године умрло је 643 деце. Умрле су као дрва товарили на кола и закопавали заједно по више десетина у плитко ископане гробнице на добојском гробљу у Барама. Када је једног дана у подножју овог гробља из једне велике гробнице каналом поред цесте потекла људска крв, приказ је био неподношљив, па је за

интернирце отворено ново гробље с десне стране реке Босне, испод села Придјел. У овим поморима нестајале су и целе породице, а они што би у први мах преживели, слати су у друге логоре, највише у Шопроњек и Арад.

Према истраживањима Паравца (1990) наређење за ликвидацију логора Добој стигло је крајем 1916. године, када се наговештавао крах Аустроугарске монархије. Тада се у логору налазило око 2.500 интернираца. Наређено је да се ти „преживали остаци врате својим домовима”, знајући притом, по речима генерала Саркотића, да „та биједа више нема никаквих својих домова, тамо су згаришта”. То отпуштање трајало је до 4. фебруара 1917. године, чиме је престала „најћутљивија, иако свирепија од арадске” та велика људска патња. Њихове кости ексхумоване су тек 1938. године, и то „око 8.000 стараца, жена и дјечице”, које су похрањене „пажљиво и свечано у заједничку гробницу у Добоју” [Паравац 1990]. Ту велику спомен-костурницу од гранита хрватске усташе разрушиле су 1941. и поново расуле кости страдалника, које су тако стајале све до ослобођења 1945. године.

Сл. 3. Спомен-костурница у Добоју. Помен на 98-годишњицу формирања логора 27.12.2013. године (Фото СРНА)

Међутим, показало се да ни до данас нису пронађени и ексхумовани сви гробови и све гробнице овог логора. У јесен 1968. године у селу Придјелу, када су радници једног грађевинског предузећа ради проширења железничког чвора булдожерима разорали земљу, открили су многе појединачне гробове и заједничке гробнице. Међу посмртним остацима у тим гробницама биле су и кости деце старијег и млађег узраста. Све су поново похрањене у непосредној близини. Како цео локалитет овог села није захваћен грађевинским радовима, сматра се да у њему постоји још неоткривених гробница. У том смислу коначан број жртава логора Добој процењује се на 10.000–12.000.

ЛОГОР НАЋМЕЋЕР (ВЕЛИКИ МЕЋЕР, СЛОВ. ЧАЛОВО)
 (K. u. K. Kriegsgefangenenlager Nagymegyér)
 21.000 логораша, 5.927 (7.000) српских жртава

Логор Нађмеђер (Велики Међер, мађ. Nagy Megyer, слов. Velký Meder), званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Нађмеђер” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Nagymegyér), први је подигнути матични логор за Србе у Аустроугарској. Формиран у августу 1914, а престао да постоји октобра 1918. године, у њему је, према Ђуковићу [2002], ушло и привремено или стално боравило око 21.000 људи. Налазио се на Дунавској ади, у близини некадашње угарске варошице Нађмеђер, данашњег словачког Чалова, поред железничке пруге између Комарног (30 км) и Братиславе (68 км). Ту су ратни заробљеници дотерани на голу ледину површине 7,5 ха, коју су бечки осуђеници, криминалци, оградиле бодљикавом жицом, са дрвеним стражарницама висине 15 м и рефлекторима за ноћно осматрање.

Живели су сву јесен на отвореном, у сталној острвској влази и блату, на честим и све хладнијим кишама, без топле одеће и обуће, без сувог места за седење и лежање, уз лошу исхрану и груб однос угарских стражара. Тек крајем октобра почели су сами склапати логорске бараке, које су биле наменске, простих конструкција и приземне. Првих 20 барака завршено је по великом снегу, који је пао рано у новембру, а током следеће године изграђено је још 16 барака, што је укупно износило 36 барака, капацитета 6.250–12.000 људи. Бараке су биле типске, дугачке 40 x 10 x 5 м, са четворо улазно-излазних врата и са прозорима, у којима је лети било несносно вруће, а зими хладно. Бараке су тек накнадно прекривене тер-папиром, а подови им издигнути од влажне земље. У њих је смештано 200–400 логораша, а велики број њих није дочекао усељење у бараке, већ су умрли и сахрањени на логорском гробљу.

Услед лоше личне и колективне хигијене у логору су се убрзо појавиле вашке, које су прешле на све логораше, а за њима су се појавиле и заразе: дизентерија, пегави и трбушни тифус и туберкулоза. Према исказима преживелих, које наводи Ђуковић [2002], приликом појаве пегавог тифуса сви логорски лекари су под разним изговорима напустили логор, а судбину логораша преузела су три лекара логораша (др Драгомировић, др Мартиновић и др Зарубица), који су делили судбину страдалника. Команда логора је успоставила карантин, што су физички обезбеђивали стражари са пушкама „на готовс”, чекајући унутар логора неминовну смрт логораша у агонији. Најмасовније умирање у овом логору трајало је од децембра 1914. године до маја 1915. године, када је дневно умирало и до 80 људи. Преживели логораша премештени су децембра месеца 1915. године у логоре Маутхаузен, Ашах на Дунаву, Браунау и друге, а на њихово место

дотерани су нови заробљеници и интернирани цивили из Србије, тако да је у логору увек било од 5.000 до 10.000 затвореника.

Сл. 4. Капела у гробљу и баракe логора Нађмеђер

Као и у другим логорима и овде су логораша били стално изложени глади, у оскудној одећи и обући и у свим условима упућивани на тешке, прљаве и опасне радове: у каменоломе, руднике, фабрике, на сечу шуме, пољопривредна имања велепоседника и сл. Поврх тога редовно су слати на тиролски фронт, где су под унакрсном ватром копали ровове, дотурали муницију, преносили артиљерију, уређивали њене ватрене положаје, да би за сваку наводну грешку били кажњавани смрћу бацањем са литаца у провалију. Групе за фронт бројале су по 1.000 логораша, у сменама на шест месеци, а од њих се редовно половина није враћала. Исцрпљени и рањени остаци тих група обично су пребацивани у логор Ашах на Дунаву. Све је то Аустроугарска крила као строгу „државну тајну” од светске јавности.

Према подацима Међународног црвеног крста логорска архива Нађмеђера је у једном пожару изгорела, па је устројена нова, у којој је евиденција интернираних цивила сведена на симболично присуство. Изостављана су имена жена, деце и стараца изнад 55 година који нису били војни обвезници, иако их је, према сведочењу преживелих, било много више који су умирали. Списак сахрањених на гробљу логора Нађмеђер, које је логорска команда назвала „Велика Србија”, саставио је И. Ђуковић [2002] на основу више извора, и то по годинама са узбученим презименима, местом и округом рођења и датумом умирања. Из овог списка се види да је евидентирано 5.927 уморених Срба и 73 руска логораша, а процењује се да их је било далеко више (око 7.000) из разлога мањкавости података обновљене логорске евиденције. Први логораш, по имену Никола Николић,

сахрањен је 20. септембра 1914. године, а последњи Богдан Николић, 29. октобра 1918. године. Гробови и масовне гробнице због подземних вода нису копане дубље од 1 м, а за време топљења снега, великих киша и поплава преминули су сахрањивани у муљу.

Логорско гробље Нађмеђера, са малом подигнутом капелом, чувано је и одржавано све до 1938. године, када је под притиском нацистичке Немачке, бечком арбитражом ова територија прешла у руке Мађарске. Од 1938. до 1945. године гробље је било оскрнављено, разграђено, растурено и оштећено од стране тадашњих мађарских власти, ограда, већина споменика и крстача су уништени, а чувар протеран. После Другог светског рата Чехословачка је подизањем нове ограде сачувала и делимично уредила средишњи део гробља, да би поново са осамостаљењем Словачке, у време владе Владимира Мечијара, било оскрнављено, тако што су на половини гробља уклоњени надгробни споменици и обележја, засејана енглеска трава и направљен полигон за тренинг паса, на срамоту потомака сахрањених логораша, земље домаћина и целог света.

Велики логор Нађмеђер био је повезан са више мањих логора на територији данашње Словачке Републике у којима је било српских заробљеника и интернираца, а који су сахрањени такође у више гробља, као што су: Комарно (Komárno) 361 особа, Шаморин (Šamorín), Трнава (Trnava) 183 особе, Тренчин (Trenčín) 171 особа, Илава (Ilava), Жилина (Žilina) 84 особе, Банска Бистрица (Banská Bystrica) итд.

ЛОГОР НЕЖИДЕР

(К. у. К. Interienirungslager in Nezsider)

14.500 логораша, 9.700 српских жртава

Логор Нежидер, званично „Царски и краљевски интернирски логор у Нежидеру” (Kaiserliches und Königliches Interienirungslager in Nezsider), налазио се у северном делу аустријске покрајине Бургенланд, на обали Нежидерског језера, на периферији насеља званог „Ново насеље на језеру” (нем. Neusiedl am See), удаљено 52 км југоисточно од Беча и 15 км од садашње мађарске границе. У то време припадало је Угарској и звало се Нежидер (мађ. Nezsider). Логор је формиран у старој касарни хусарског пука, по одласку пука на фронт, крајем лета 1914, а последњи интернирци изашли су из њега 31. октобра 1918. године. Према сећањима преживелог логораша Душана Кривокапића [1976] и његовим послератним истраживањима, у овај логор је „ушло 14.500 србијанских и црногорских житеља; у лагеру је оставило своје кости 9.700; из лагера је изнело голу душу 4.800 лица”.

Логорска касарна имала је три одвојена блока са великим слободним простором, а поред војничких соба, канцеларија, магацина, кантине,

ресторана, радионица, купатила, амбуланте и болнице сва три имала су коњушнице у које су масовно били смештени интернирци. Само су интелектуалци и свештеници били смештени у војничким собама.⁴ Међу интелектуалцима у овом логору били су: Милутин Миланковић, чувени научник (одведен 21.10.1914. године), Сима Пандуровић, песник, Јелисавета Начић, прва жена архитекта у Србији, госпођа Бинички са двоје деце, др Милорад Недељковић и многи други. Како наводи Рајс [1919], „у Нежидеру је било 160 српских свештеника”, па су бараку где су били смештени звали „поповска барака”. До пролећа 1915. године логор је био проширен изградњом великог насеља са баракама, са етажним лежајевима, од којих је свака могла да прими по 300 људи, а цео логор био је ограђен високим и густим појасом бодљикаве жице и осветљен ноћу и споља и унутра јаким петромакс-лампама постављеним на високе стубове.

У логору су прво били смештени интернирани старци, жене и деца из Азбуковице, Мачве, Поцерине и Посавине са малим бројем ратних заробљеника из првог упада аустроугарских трупа у Србију августа 1914. године. Одмах за њима пристигли су српски интернирци из Босне и Херцеговине, Хрватске и Боке которске, који су тада били аустроугарски грађани. Највећи прилив интернираца у логор Нежидер десио се после окупације Србије и Црне Горе почетком 1916, и није престао све до 1918. године. Веће или мање групе стално су стизале, непосредно из окупираних земаља, али и из других логора: Арада, Нађмеђера, Болдогасоња, Ашаха на Дунаву, Браунауа и Хајнрихсгринга. У овом логору услови битисања били су нешто бољи него, на пример, у Араду, Добоју или Нађмеђеру. Радне снаге је било много више него што се могло запослити. Мушкарци су радили на уређењу и проширењу логора, истовару вагона, преносу терета, обезбеђењу огрева и сл., жене су помагале у кухињама, прале војничко рубље, правиле сламарице и сламене улошке за обућу војницима на фронту, а већа деца су била „посилни момци” логорским официрима. Деца су била одвојена од родитеља и стављена у посебне групе за преваспитавање. Многе групе логораша слате су с пролећа на пољопривредне радове унутар Угарске.

Међутим, и овде су логораша масовно умирали од глади, трбушног тифуса и других болести. Како описује преживели логораш Кривокапић [1976], „смртност је почела да узима маха крајем 1915. године”. „Тешка

⁴ Како наводи Расински, „сви виђенији људи, од којих су они зебли, доведени су у овај лагер. Новинари, књижевници, песници, учитељи, професори, народни посланици, судије, адвокати, бив. министри, државни саветници, лекари војни и цивилни, свештеници, калуђери, чиновници свију струка: цариници, рачуноиспитачи, контролори, порезници, књиговође, апотекари, полицајци, железничари, економисти, председници и деловође општинске и остали – испунили су нежидерски лагер. Ту је била сва умна елита српска, а међу њима и глумци. Сви су они добили слово „W” [Николић Расински 1919].

глад је завладала почетком 1916. године”. „Бивало је да умре дневно осамдесет душа”. „Сва наша маштања кретала су се око хлеба”. Командант логора био је Јулијус Вајнграбер, „жестоко строг и напрасит човек”, тако да је под његовим притиском др Гринфелд морао да мења дијагнозу преминулих, то јест дијагнозу „изгладнелост (inanitio)” преиначавао је у дијагнозу „изнуреност срца (degeneratio cordis)”, иако се према писању Миладина Николића Расинског [1919] опирао команданту. Једаред га је питао: „Зашто ми шаљете људе у болницу? Ја сам учио да лечим људе од болести, а не од глади”.

Велика смртност људи нагло је ширила гробље на Кавалији, које је од логора било удаљено пола сата хода. Према живом сећању Кривокапића [1976], који је присуствовао сахрани и своје мајке, „по двадесет лешева стрпавано је у једну раку. Покојници су сахрањивани просто као животињске лешине: без опела и прекаде, без прелива капљом заветног пића, без симбола хришћанства на гробу”. Само су на хумкама биле постављане таблице на чамовим летвама, са натписима „20 српских цивила” (20 serbische Zivile), које је врло брзо зуб времена уништио. На гробљу су 1924. године преживели интернирци добровољним прилозима подигли споменик у виду пирамиде, са урезаним крстом и записом. Услед небриге југословенских власти, бургенландске власти су 1953. године одобриле да се ово гробље преоре, а изоране кости премештене су у заједничку костурницу на градско нежидерско гробље заједно са скромним спомеником.

Сл. 5. Спомен-обележје са плочом умрлим нежидерским логорашима на градском гробљу

ЛОГОР БОЛДОГАСОЊ
(K. u. k. Kriegsgefangenenlager Boldogasszony)
11.613 логораша (1916. године), 7.000 српских жртава

Логор Болдогасоњ, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Болдогасоњ” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Boldogasszony), налазио се на источној обали Нежидерског језера (Нежидерски срез), у близини насеља Болдогасоњ, у то време на територији Угарске, сада у Републици Аустрији, насеље Фрауеркирхен (Frauerkirchen). Формиран је у фебруару 1915, а распуштен последњих дана октобра 1918. године, готово у исто време када и суседни логори Нежидер и Нађмеђер. У њему су били смештени србијански и црногорски заробљеници и интернирци, који су континуирано пристизали, да би у једном пресеку 1916. године имао 11.613 људи. Логор је био изграђен на мочварном земљишту, што је уз глад, заразе, исцрпљујући рад, логорски режим и остало утицало на велику смртност затвореника. Према наводу немачких аутора [Hurch et al. 2006] забележена је „смрт 7.000 Срба у Болдогасоњу”. Какав су третман имали живи и мртви српски заточеници овог логора види се, на пример, из некомплетних посмртница пострадалих, које се налазе у Архиву Србије [1914–1918a], где постоји 157 листова (Evidenzblatt für Gräber) без имена и презимена са ознаком „непознат (Unbekannt)” „Србин (Serbe)”.

Поред неподношљивих, смртних услова у овом и другим логорима заробљеници су патили и од срамоте што су уопште доспели у то стање. То се види из многих писама логораша која су остала у аустроугарској цензури, а која су недавно пронађена и објављена. Тако је један заробљеник из логора Болдогасоњ писао своме брату: „До сада ти се нисам јављао. Сматрао сам за понижење и срамоту где се налазимо, што су ме заробили, али шта да се ради кад ми је била таква војничка судба. Ухватили су ме на превару, када смо на Врановцу одступили. Није било друге него да дигнем руке, на срамоту моју и вашу јер прави јунак никад жив не пада у шаке своме непријатељу... Трудићу се да ову бруку сперем са Петровића ако останем жив у овим жицама... Поздрави наше храбре коњанике, витезове миле нам отаџбине” [Тешић 2002].

Сл. 6. Спомен-обележја на гробним пољима логора Болдогасоњ. Посмртница са ознаком „непознат (Unbekannt)“ „Србин (Serbe)“.

ЛОГОР ШОПРОЊЕК (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Sopronnyék) 35.000–40.000 (25.000+3.000 српских) логораша

Логор Шопроњек, „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Шопроњек“ (Kaiserliches und Königlich-Kriegsgefangenenlager Sopronnyék), био је још један логор у близини Нежидерског језера, на територији тадашње Угарске. Саграђен је по наређењу војне команде у Пожуну (Братислава) од 5. априла 1915. године, на једном брегу у Самерсдорфу (Samersdorf), удаљеном 12 км од садашњег насеља Некенмаркта (Neckenmarkt). Био је на почетку планиран за 15.000 људи, али је већ почетком 1916. године имао 70 великих барака са 17.390 људи. До краја 1918. године логор се увећао на 500 барака, међу којима изванредан број медицинске намене, тако да је имао нешто боље хигијенске услове од осталих логора. У њему су били смештени првенствено српски ратни заробљеници и интернирци, а затим и руски, италијански, румунски и др.

заробљеници. Према наводима *Аустријској журналу* [Floiger et al. 2011] до краја рата овде је боравило 35.000–40.000 људи.

Срби су овамо, и то више цивили него ратни заробљеници, највише пребацивани преко логора Добој из Босне и Херцеговине, а затим из Србије и Црне Горе. Како је непосредно иза рата забележио Ђоровић [1920, 1996], „у Шопроњек су углавном упућиване жене и деца из источних крајева Босне и Херцеговине, и ту је велик део заглавио од изнурености и патње. Једно време било је наших интернираца тамо око 8.000.” На сличан начин писао је касније и Стојиљковић [1995]: „Шопроњек је октобра 1916. године имао 25.000 српских заробљеника и 3.000 интернираца из Босне, међу којима је било 250 деце”, с тим што се веома мали број Срба налазио у самом логору, јер су готово „сви били на раду на пољопривредним добрима”. У том смислу у једном непотпуном списку [Архив Србије 1914–19186] регистровано је 5.715 српских војника и цивила сахрањених на 114 места на територији данашње Мађарске.

ЛОГОР МАУТХАУЗЕН

(К. u. k. Kriegsgefangenenlager Mauthausen)

40.000 (15.000 српских) логораша, 8.256 српских жртава

Логор Маутхаузен, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Маутхаузен” (Kaiserliches und Königlichches Kriegsgefangenenlager Mauthausen), био је логор за ратне заробљенике и интернирце и у Првом и у Другом светском рату. Налазио се на Дунаву у Горњој Аустрији у близини града Линца, родног града Адолфа Хитлера, на путу према Пергу. Као један од дунавских логора, формиран је 22. септембра 1914. године. На његовом подизању у почетку је радило 700, а касније још 300 радника. Слично као код логора Нађмеђер, бечки осуђеници, криминалци, оградиле су бодљикавом жицом пространу ледину да би на њој касније сами логораше изградиле 80 дрвених барака. Прве две групе српских заробљеника и интернираца пристигле су крајем октобра (1.200) и крајем новембра (6.000 људи). Али „максимум је достигао у данима пораза српске војске, пре њеног преласка преко Албаније. Дуге колоне ратних заробљеника и непрекидне поворке избеглог становништва данима су гонили непријатељски војници у ропство и интернацију, прикупљајући путем нове жртве” [Стојиљковић 1995], а то је резултирало повећањем њиховог броја на 13.000 људи. Према хроници месне парохије Маутхаузен, месец дана касније, у децембру 1914. године „број Срба повећан је на 15.000” [Gusenbauer 1977]. Исти аутор наводи да је годину дана касније, у новембру 1916. године, у логору укупно било скоро 40.000 затвореника. Поред српских ту су били смештени и италијански заробљеници.

Lageplan des k. u. k. Kriegsgefangenenlagers Mauthausen (Original 69x54 cm, Maßstab: 1:2.880) mit den beiden Bahntrassen: oben = Summerauer Bahn / Anschlußstück - und unten geneigt = Donauuferbahn.
Quelle: Heimatmuseum Mauthausen, Schloß Pragstein

Сл. 7. Скица логора Маутхаузен [Gusenbauer, 1977]

И овде, као и у другим логорима, догодио се велики помор људи. Како наводи Стојиљковић [1995], „у периоду од четири месеца – од новембра 1914. до априла 1915. године – страдало их је 7.038”. Ову бројку добио је сабирајући податке са пет сачуваних спомен-каменова у једном углу логора, који су означавали масовне гробнице. На свакој од њих на немачком језику записано је да се ради о српским ратницима, и наводи се број

сахрањених. Поредићи наведену бројку пострадалих са 7.200 оних који су у прве две групе стигли у логор, Стојиљковић закључује да их је преживело само 162. За тако кратко време нагло их је покосио тифус. После тог пакленог помора српских заробљеника и избеглица у овај логор сместили су Италијане, али је и даље у њему било Срба који су умирали од велике глади и исцрпљености све до 1918. године, што потврђују неистражене посмртнице у Војноисторијском институту у Београду.

Таквој смртности су поред зараза допринели и изузетно тешки услови у логору, о чему је Стојиљковић навео и писано сведочење др Владислава Пандуровића, који је као полицијски инспектор, преко Црвеног крста, посетио овај логор. У његовом извештају претпостављенима стоји: „У логору је помрло око 8.000 људи и од њих, вероватно, две трећине је живо сахрањено. Заробљени су били исцрпљени. Нису имали никакву здравствену заштиту. Били су без одеће, покривача. Спавали су на цичи зими под ведрим небом. Да би се заштитили од хладноће, увлачили су се у ђубре и тамо би их налазили промрзле. Склоништа нису имала врата и прозоре. Лежали су на голој земљи. Хранили су их усољеном рибом, а воде није било. Болест, алпска хладноћа, ветар, киша и снег немилосрдно су их таманили. Промрзле, испијене, са натеченим рукама и ногама, бездушно су их тукли кундацима аустро-мађарски стражари” [Стојиљковић 1995]. Пандуровићево сведочење потврђује још један податак. „У Кремсу, у непосредној близини Маутхаузена, на споменику помрлим логорашима уклесана је бројка од 8.000 сахрањених Срба” [Опачић 1994]. Међутим, утврђен је још већи број пострадалих у овом логору: 8.256 лица у Првом светском рату и 12.800 у Другом светском рату. Последњи подаци записани су у каталогу српских меморијала и места страдања изван државне територије Републике Србије, Министарства рада и социјалне политике Републике Србије, Сектор за борачку и инвалидску заштиту [2009].

ЛОГОР АШАХ НА ДУНАВУ

(К. u. k. Kriegsgefangenenlager Aschach an der Donau)
10.903 српских логораша, 5.362 српских жртава

Логор Ашах на Дунаву, званично „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Ашах на Дунаву” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Aschach an der Donau), подигнут је у исто време недалеко од логора Маутхаузен, узводно поред Дунава у близини града Линца, у покрајини Горња Аустрија, док се Маутхаузен налазио низводно и још ближе Линцу. У овом логору били су смештени српски и црногорски заробљеници официри, војници и интернирци. Како наводи Стојиљковић, „у логору Ашах подигнуте су бараке у којима је у двоспратним креветима било смештено 150–250 људи. Дуго су биле без прозора и врата... Српски

ЛОГОР ХАЈНРИХСГРИН (ЧЕШ. ЛИНДРИХОВИЦЕ)
 (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Heinrichsgrün)
 66.000 логораша, 4.306 жртва, 2.573 гробна места за Србе

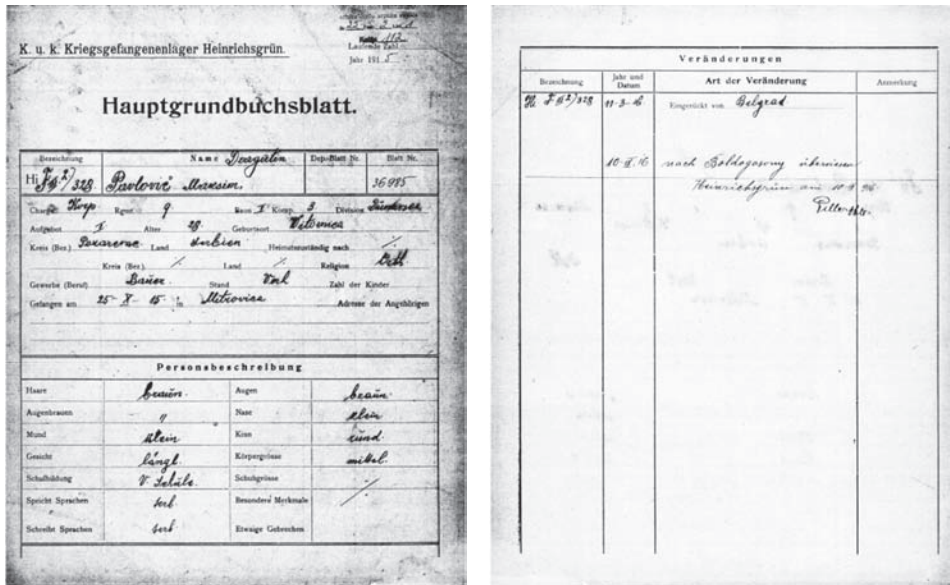
Логор Хајнрихсгрин, или „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Хајнрихсгрин” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Heinrichsgrün), формиран је у месту Линдриховице (чеш. Jindřichovice), које се за време Аустроугарске звало Хајнрихсгрин (нем. Heinrichsgrün), област Бохемија (Чешка) у данашњој Чешкој Републици. Био је удаљен око 25 км од познате бање Карлове Вари у близини границе са Немачком. Логор је подигнут почетком јуна 1915. године после неколико службених прегледа простора, којима је руководио генерал Раудниц (Raudnitz) из војне команде Праг [Berenanová & Bružeňnák 2012]. Пре њега су у карловарском крају, већ у марту, били подигнути логори у Карлину (Karlín) код Плана (Plana) и у Подхраду (Podhrad) код Хеба (Cheb). Први затвореници, око 300 Руса, приспели су у логор 17. јуна 1915. године, да би у јесен 1915. године, после пораза Србије и Црне Горе, одатле почели масовно пристизати заробљеници и интернирци. Према чешким изворима логор је практично нестао 1.11.1918. године, када су га напустили последњи чешки службеници и војници који су чинили део стражарског персонала, како су то пре њих учинили аустроугарски војници. У том моменту у њему је боравило око 800 логораша, око 700 италијанских и 100 српских [Berenanová & Bružeňnák 2012].

Сл. 9. Панорама логора Хајнрихсгрин (Линдриховице) [Berenanová & Bružeňnák 2012]

Логор је имао око 300 барака за логораше, као и бараке за управу, пекару, кухињу, купатило, вешерницу, амбуланту, апотеку, магацин, радионицу, мртвачницу и сл. Био је ограђен бодљикавом жицом и осветљен електричним рефлекторима, тако да се сматра највернијим прототипом концентрационих логора у Другом светском рату. Према сведочењу преживелих логораша, Арчибалд Рајс [1919] изнео је податак да су у Хајнрихсгрину „интернирци били заједно са војним затвореницима. Укупно их је било

60.000”. Стојиљковић [1995] процењује да је кроз њега прошло 66.000 људи, а Стојичић и Ђуковић [1996] око 40.000 српских војника и интернираних цивила, са малим бројем Руса, Италијана, Литванаца, Румуна и др. Чешки аутори Beranová & Bružeňnák [2012] наводе да је „према неким изворима у логору до краја рата било 36.000 особа”. Међутим, у Архиву Војске Србије [1915] пронађен је лист из главне логорске књиге за једног војника⁵ под редним бројем 36985, који показује да су вероватније процене са већим бројкама. У логору су поред војника били и српски цивили, жене, деца и старци, а међу њима је био „и православни епископ стар 92 године и његов осмогодишњи праунук” [Beranová & Bružeňnák 2012]. И у овом логору деца су била одвојена у посебне групе, у којима се изводила настава за преваспитање.

Сл. 10. Лист из главне књиге логора Хајнрихсгрин

Логораци су били добро чувани од бекства и стално изложени суровом логорском режиму и лошим условима живота. Били су исцрпљивани тешким радом, слабом исхраном, хладноћом и заразама које су харале. Искључиво српски логораши били су принуђени да раде и најтеже послове. Радиле су у каменолому у близини логора, у Ротовској железари, градили су хемијску фабрику у Соколову, граду удаљеном око 20 км, у који су одлазили и враћали се пешице. Градили су пругу уског колосека, желез-

⁵ Војник Драгутин Павловић из Витовнице, округ Пожаревачки, који је у овај логор пребачен 10.9.1916. године из логора Болдогасон.

нички мост преко реке Охре, уређивали путеве, регулисали водотоке, копали водовод, зидали резервоар за воду у логору, радили пољопривредне послове на имањима итд. Поред тога „логорско особље, од команданта до стражара, свакодневно их је тукло и малтретирано из ђефа и обести, кажњавало измишљеним казнама створеним у машти целата – чак и ускраћивањем оскудних оброка хране. Многи логораши су убијени, а да нико није истраживао ко је и зашто извршио убиство... Они су добијали тако мало хране и лошег квалитета да им није било довољно за одржавање живота. Да преживе, купили су и јели отпатке са ђубришта: пресну репу, кромпир, купус и слично” [Стојичић и Ђуковић 1996].

Зато се и у овом логору масовно умирало. Дневно је умирало и по 40 људи, тако да је сваког дана у 15 часова тужна поворка са умрлима ишла до оближње заједничке гробнице, у коју су полагања тела умрлих. Према чешким изворима „процењује се да се укупан број умрлих креће између 3.800 (хроника општинске жандармеријске команде Краслице) и 4.306 заробљеника (машином исписани податак јиндриховачке општинске хронике)” [Berepanová & Bružeňák 2012]. Као и код других логора, и иза овог остало је велико гробље на којем се налазе 2.573 гробна места, укључујући масовне гробнице српских страдалника, које су уредно уцртане у ситуациону скицу овог гробља (сл. 11).

По завршетку Првог светског рата на месту где се налазио логор Хајнрихсгрин Краљевина СХС је у прољеће 1926. године откупила од Карла Лосела два парчета земље (2.490 м²) да би на њему саградила спомен-костурницу [Архив Југославије 1926]. До 1932. године, када је ова спомен-костурница освештана, ексхумовано је из логорског гробља Хајнрихсгрин (Heinrichsgrün) 2.464, затим из гробља Броумов (Broumov) 2.599, Праг-Олшани (Praha-Olšany) 460, Хеб (Cheb) 70, укупно 5.593 људи [Архив Србије 1914–1918 в], као и из других места из Чешке, тако да је у њу положено 7.100 Југословена (односно Срба)⁶ и 189 Руса, што је записано на спомен-плочи костурнице. Посмртни остаци страдалника стављени су у дрвене ковчеге (79 x 30 x 30 цм) и смештени у костурницу. Ексхумација страдалих настављена је и после освештања костурнице, тако да је до 1937. године у њу допремљено још 281 посмртни остатак из других делова Чешке, што је тада укупно износило 7.570. До 1940. године пренесено је из Холандије још 89 посмртних остатака српских војника, тако да је коначно у ову спомен-костурницу смештено 7.659 земних остатака пострадалих људи⁷ (<http://www.secanje.nl/sr/srpska-groblja/jindrihovice/>).

⁶ Осим Срба, само мали број пострадалих људи био је из других југословенских земаља.

⁷ Поређења ради, на Зејтинлику у Солуну сахрањено је 7.315 војника и официра [Соколовић 1986].

Сл. 11. Ситуациона скица гробља логора (1 : 200) и плоча на спомен-костурници у Јиндриховицама [Архив Југославије 1921а].

Међутим, ни до данас сва тела нису ексхумована. Поред ове спомен-костурнице, у једној шуми на око 5 км удаљености и сада постоји део гробља са око 1.600 гробова, од којих је преко 100 српских. Разлика се види и из броја гробних места и броја ексхумованих из гробља. Остали су највероватније Италијани, јер се „Италија држала назора да мртви треба да остану тамо где су сахрањени, док се Југославија приклонила француском начину решавања ратних гробља, а то значи ексхумацији и преношењу у костурницу” [Begenanová & Bružeňák 2012]. Али још увек велики број неексхумованих српских страдалника и даље лежи на гробљима, као што су она у Пардубицама (Pardubice) – 102, Опави (Opava) – 82, у Терезину (Terezín) – Алеја нација – 29, и др. у данашњој Чешкој Републици.

Поред спомен-костурнице у Јиндриховицама, на територији Чехословачке у другим костурницама пренето је: (1) у Оломоуцу (Olomouc) у Моравској 1.187 посмртних остатака држављана Краљевине СХС, (2) на Олшанском гробљу у Прагу (Praha-Olšany) 85 пострадалих, док је 460 пренето у Јиндриховице и (3) у Тренчину у Словачкој 171 настрадао.

Сл. 12. Неки од српских гробова који још стоје на остатку гробља у Јиндриховицама.

- 1) Душан Недељковић, рез. пеш. капетан 1. кл. из Крушевца, рођ. 1876 – †27.11.1916.
- 2) Божидар Рајковић из Пожаревца, рођ. 1895 – †9.4.1918.
- 3) Станко Стојковић, сврш. питамац војн. тех. зав. у Крагујевцу, рођ. 1885 – †22/23.6.1917.

ЛОГОР РАУНАУ (ЧЕШ. БРОУМОВ – BROUMOV)
 (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Braunau)
 35.000 логораша, 2.674 гробна места за Србе

Логор Браунау (Braunau), (чеш. Броумов – Broumov) или „Царски и краљевски логор за ратне заробљенике Браунау” (Kaiserliches und Königliches Kriegsgefangenenlager Braunau), налазио се у месту Броумов на североистоку Чешке у карловохрадечком крају у близини границе са Пољском. Истовремено је на територији Аустрије постојао још један логор са сличним именом, Браунау на Ину (K. u. k. Kriegsgefangenenlager Braunau am Inn), који је био само за руске заробљенике. Логор Браунау у Бохемији (Чешкој) формиран је 11. јуна 1915. године, тј. у исто време када и логор у Јиндриховицама. У њему су били смештени српски и руски заробљеници и српски интернирци. Према истраживањима Опачића (1994) „у тај логор је депортовано 35.000 лица”. Међу њима су амерички хуманитарци почетком 1916. године пронашли 1.500 дечака од 8 до 17 година. Они су били одвојени у посебне одељке, где су имали наставу по аустро-угарском просветном систему, слично као у логорима Нађмеђер, Нежидер или Хајнрихсгрин. Опачић наводи да се ради само о српској деци и да се тај број у овом логору попео на 2.000 деце. Логорски режим био је сличан као у Јиндриховицама, па је и смртност била слична.

У Архиву Југославије [1921б] постоји ситуациони план гробља које је остало иза овог логора. На скици је у размери 1:250 исцртано и означено 2.674 гробна места, заједно са масовним гробницама, у којима су лежали српски страдалници, од којих је 2.599 ексхумовано и пренесено у спомен-костурницу у Јиндриховицама. Међутим, због подземних вода у гробницама неки нису могли бити ексхумовани.

Сл. 13. Ситуациона скица гробља логора Броумов 1:250
 [Архив Југославије 1921б].
 Ексхумација посмртних остатака у Чехословачкој

ЗБИРНИ ПОДАЦИ О АУСТРОУГАРСКИМ ЛОГОРИМА ЗА СРБЕ

Систем великог броја логора који је постојао на територији Централних сила за време Првог светског рата није ваљано описан, а камоли довољно статистички обрађен или научно истражен, чак и до почета Другог светског рата. Логори су опет били масовно примењени у ратне сврхе од стране Сила осовине, и то у још страшнијем облику, посебно са употребом гасних комора и крематоријума. Прве извештаје о овим логорима српска влада у Солуну добила је од Живка Топаловића [1918], а у склопу даљних државних активности од Арчибалда Рајса [1919], као и од Јована Вучковића [1919], конзула из Прага, који су били савременици овог рата. Одмах иза рата огласили су се Миладин К. Николић Расински [1919] и историчар Владимир Ћоровић [1920], који су и сами били логораши и очевици. Краљевина СХС (Југославија) је одмах након рата започела систематски попис гробаља и гробова, затим делимичну ексхумацију страдалих и подизање спомен-костурница. То је највише урадила на територији Чехословачке, захваљујући посебно добрим односима двеју држава и личном пријатељству председника Томаша Масарика и краља Александра Карађорђевића.

Из пописа пострадалих ратних заробљеника и интернираних цивила држављана Краљевине СХС после Првог светског рата, које су извршиле чехословачке власти, према евиденцији проте Црвчанина [1932], од наведеног броја пострадалих и сахрањених људи (17.378) по свим крајевима републике (на 409 гробаља) ископано је и смештено у костурнице 7.956 људи са 100 гробаља, а остало неископано 9.422 на 319 гробаља, што значи да је више од пола остало неексхумовано (Табела 1).

Избијањем Другог светског рата прекинути су напори да се утврди коначан број уморених, поготово што су неки логори попут Маутхаузена обновљени. Када се ради о страдању српских логораша, приметан је и мали број истраживача. Због непознавања језика држава Централних сила, материјалних и других разлога, многе архиве нису им биле доступне, а недовољно су истражене и домаће архиве. Многе логорске евиденције нису уредно вођене, нарочито за жртве интернираних цивила. После Другог светског рата, у социјалистичкој Југославији, о логорима из Првог светског рата писали су само појединци: Кривокапић [1976], Стојанчевић [1989], Паравац [1990], Панић и сар. [1994], Опачић [1994], Стојиљковић [1995], Ђуковић [2002], Verenanová & Bružeňnák [2012] и др., који су углавном обрађивали прилике у појединим логорима. Сви су они изнели своје прецизне али не и коначне цифре о броју људи који су прошли кроз те логоре, а посебно о пострадалим људима у њима, али су остали далеко од сумирања укупног бројног стања за све логоре.

Табела 1. Попис пострадалих држављана Краљевине СХС у Чехословачкој за време Првог светског рата

Област	пострадали	гробља	ексхумовани	гробља	неексхумовани	гробља
Чешка	7.108	185	6.603	46	505	139
Моравска и Шлезивија	1.232	54	1.182	52	50	11
Словачка	8.285	147	171	2	8.114	146
Поткарпатска Русија	753	23	–	–	753	23
Укупно	17.378	409	7956	100	9.422	319

Извор: Црвчанин, М. [1932]. *Албум фототографија*. Архив Србије 15/63

Ако се узму до сада изнети подаци о највероватнијем броју српских логораша и пострадалих за 10 највећих од 300 логора на територији Аустроугарске, види се да их је било 236.807, што је више од 200.000, колико је званично процењено за Версајску мировну конференцију. Најмањи број сигурно утврђених жртава износи 59.524, уз процену да их је било и више од 64.597, што се приближава званично прихваћеном броју од 70.000 људи. Остаје и даље отворено питање броја логораша и пострадалих у њима за осталих 290 логора, под претпоставком да је коначан број логора 300 (Табела 2).

Табела 2. Број логораша и српских жртава у 10 највећих логора Аустроугарске за време Првог светског рата

Логор	укупно логораша	број српских логораша	до сада утврђено српских жртава	процена српских жртава
1. Арад – тврђава	–	11.000–15.000	4.317	> 4.317
2. Добој	–	45.791	8.000	10.000–12.000
3. Нађмеђер	–	21.000	5.927	> 7.000
4. Нежидер	–	14.500	9.700	> 9.700
5. Болдогасоњ	11.613 (1916)	11.613	7.000	> 7.000
6. Шопроњек	35.000–40.000	25.000+3.000	5.715	> 5.715
7. Маутхаузен	40.000	15.000	8.256	> 8.256
8. Ашах на Дунаву	–	10.903	5.362	> 5.362
9. Хајнрихсгрин	66.000	40.000	2.573 гробних м.	> 2.573
10. Браунау (Бохемија)	35.000	35.000	2.674 гробних м.	> 2.674
Укупно	299.807	236.807	59.524	> 64.597

Извор: саставио аутор на основу претходно изнетих података и литературе коришћене у овом раду

Поред утврђивања броја логора, логораша и умрлих у њима, веома је важно утврдити и околности под којима су логори функционисали, њихов режим рада и живота, као и стање око њих. Сви који су писали о логорима, било преживели логораша или научници истраживачи, изнели су општу слику и главне узроке масовног умирања у њима. Од низа узрока смрти логораша највише се истичу: локација логора, смештај логораша, глад, присилни рад, лоша хигијена, неадекватна здравствена заштита, болести и заразе, кажњавање и пљачкање логораша итд. Како је истакао преживели логораш Расински: „Ово је довољно да се све разуме. Од сталне глади, рђавих барака, кињења, терања на рад и мучења, долази малокрвност, а затим туберкулоза. Мртви у ... гробљу не говоре...” [Николић Расински, 1919].

Локација логора. По правилу логори су подизани у нездравим деловима Аустрије, Мађарске, Чешке и Моравске, у близини великих водених објеката, крај ритова Дунава и других река, као и поред Нежидерског и Блатног језера, што је уз оштрију климу него у Србији константно нарушавало здравље људи. Нарочито су били тешки услови живота у логорима на територији тадашње Угарске.

Смештај логораша. Сем казамата Арадске тврђаве и коњушница у Добоју и Нежидеру, у почетку су логори били под отвореним небом, ограђени бодљикавом жицом, а логораша веома слабо одевени и обувени, изложени киши и снегу, да би им касније биле направљене импровизоване дрвене бараке, у којима су лежали на земљи или слами, где се мало или уопште није ложило, а зиме су биле веома оштре и дуге. Многи логораша су се смрзли, а према броју мртвих фигуративно се мерила спољашња температура.

Глад у логорима била је стална и свакодневна. Током 1914. године била је донекле и подношљива, да би већ почетком 1915. године залихе хране брзо нестале, тако да је глад почела да хара. У прво време, према нормама исхране, логораша су дневно добијали један кувани оброк, углавном једноличан и неукусан (редак кромпир, купус, шећерна и сточна репа и врло ретко – редак пасуљ), а ујутру и увече ерзацкафу. Уз то су добијали по један хлеб од 750 грама, који је дељен на тројицу, и „једном недељно сваки робијаш је добијао 100 грама меса – крвавице и саламуре”. Касније, уместо и таквог варива, кувана је чорба у којој је на 3.000 литара воде стављано „по неколико килограма млевене траве, жуте или сточне репе или лишћа од купуса” без масти или меса [Ђуковић, 2002]. Хлеб је смањен на 500 грама, и то са измењеним саставом на трећину хлебног брашна, а остало је била проја, млевени кестен и др. На крају хлеб је сведен на 350 грама на тројицу логораша. Норме хране биле су спале испод биолошког минимума, тако да су људи чупали и јели траву по логорима, а са животињама се

отимали око помија на љубриштима. Велики, ако не и највећи, број умирао је од глади и са лудачким халуцинацијама.

Такво стање видео је др Живко Топаловић, који је по обиласку аустроугарских логора поднео извештај Влади Краљевине Србије на Крфу, у којем је поред осталог навео: „Аустријски и наши лекари вршили су секцирања, прегледали и мерили лешеве. Било је лешева одраслих људи, који нису тежили више од 30 килограма” [Топаловић, 1918]. Ублажење глади логораша почело је добијањем пакета са храном од својих породица, од Владе Краљевине Србије и Црвеног крста, Кола српских сестара и пријатеља из окупиране Србије, као и хуманитарних организација, добротвора и пријатеља Србије из света. Међутим, скоро половина тих пакета била је делимично или потпуно покрадена пре уручивања логорашима. Савезници су половином 1917. године формирали Комитет за помоћ заробљеницима, са седиштем у Паризу, који је у све логоре вагонима слао храну из Берна (Швајцарска), а пошиљке је примао одбор логораша и представник команде логора, чиме је спречавано логорско особље да ту храну отима.

Испуљивање логораша шешким и ојасним радом такође је било константно. Логораша су замењивали аустроугарску радну снагу која се налазила на фронтима. Првенствено су били ангажовани на оним радовима које су аустроугарски грађани избегавали или одбијали. Српски логораша радили су у рудницима угља, каменоломима, у фабрикама, посебно наоружања, хемијских средстава и војне опреме, градили су путеве, пруге, водоводе, регулисали водотоке, секли и транспортовали дрва и грађу, чак по снегу и мразу на Карпатима, преносили на леђима разне товари преко пољско-руских мочвара, обрађивали пољопривредна имања велепоседника итд. Без заштитних средстава, хране, одеће, обуће, хигијене, санитета и одмора терани су и малтретирани да што дуже раде да би постигли што већи учинак.

Посебним опасностима били су изложени српски заробљеници на Италијанском и Руском фронту када су у ватреној зони копали ровове, носили муницију, износили рањенике, утврђивали предње положаје жицама, када су на неприступачним теренима топове извлачили конопцима или износили на леђима муницију и грађевински материјал за утврђивање артиљеријских ватрених положаја, где су услед унакрсне ватре зараћених страна „многи војници рањени и изгинули, а множина их је промрзла” [Топаловић, 1918].

Лична и колективна хигијена логораша у свим логорима била је испод елементарних потреба. У почетку није било довољно обезбеђено ни воде за преживљавање, а камоли за умивање, купање и прање, а ни сапун им уопште није дељен. Радили су, живели и спавали у истој одећи, а веш су мењали после више месеци. Услед слабе личне и колективне хигијене у

логорима су се јављале вашке, које су се брзо преносиле на све логораше, а са њима су се преносиле и заразе. Побољшања водоснабдевања логора била су спора, али су ишла ка побољшавању хигијенских прилика.

Здравствена заштитна логораша. Према хашким конвенцијама Аустроугарска је била дужна да свим ратним заробљеницима и интернирцима у логорима створи нормалне услове живота, задовољи основне животне потребе, штити психичко и физичко здравље, одржава функције живота и лечи болесне и рањене. Међутим, према извештају Ж. Топаловића (1918) санитарска служба и лекарска нега по аустроугарским логорима такорећи није ни постојала. Недостајали су лекари, болничари, лекови, просторије за болеснике и др., због чега таква служба није могла ни да спречи ни да излечи болести које су масовно харале. Чак је у неким случајевима ширења епидемије званично лекарско особље напуштало логоре и заражене остављало на бригу лекарима из редова логораша, којих је такође било мало. Зато се са правом може поставити питање да ли је непредузимање мера за сузбијање епидемија, лечење болесних и непружање заштите здравља здравима последица случајности, нехата, неодговорности и немогућности, или је у питању свесна, перфидна, планска и организована политика уништења улогореног народа?

Болести и заразе које су помориле највећи број логораша биле су: пегави и трбушни тифус, дизентерија, туберкулоза, запаљење плућа, запаљење бубрега, запаљење трбушне марамице, гангрена, менингитис, а мањи број преминуо је од последица рањавања, склерозе, маларије, запаљења слепог црева и др.

Кажњавање логораша. Обесправљеност логораша била је потпуна. Нису постојале кодификације дисциплинских грешака, престапа ни кривичних дела, врсте и висине казни, надлежности у изрицању казни и начинима њиховог извршавања. Све то присвојила је команда логора, која је и тужила и судила и извршавала пресуде. Све је зависило од моменталног расположења људи из команде. Од команданта до стражара сви су тукли, малтретирали и понижавали затворенике, што је увек извршавано јавно. Кажњавани су забраном узимања хране, које ионако није било довољно, што је убрзавало њихово умирање. Теже казне, за покушај бекства, биле су: везивање за колац иза леђа, затвор до 30 дана или вешање на стуб или дрво за ноге са главом окренутом на доле, као и смртна казна. Везивање логораша за колац вршено је унакрсно: лева рука десна нога и десна рука лева нога, уз стављање букагија на ноге и без ослонца на земљу, где би страдалник остајао на јавном месту и до шест сати. Затвор је извршаван у самици до 30 дана, с тим што би стражари кажњеника тукли једном или два пута дневно. Вешање са главом надоле у трајању од два сата често је изазивало несвестице, да би их скидали са стуба да се освесте и поново

враћали назад до испуњења времена казне. Често би кажњеницима у таквом положају потекла крв на нос и уста и тако би умирали. Смртна казна најчешће се извршавала вешањем, а у логору Нежидер према налазима Рајса (1918) „као казна коришћено је такође печење живих људи”.

Пљачкање заробљеника било је многобројно и разноврсно. Од почетка пљачке су вршене путем разних претреса у којима је одузиман новац, накит, сатови и други предмети од вредности. Српским логорашима нису дозвољавали пријем новчаних пошиљки од својих породица, него су тај новац стављали на депозит, који никада више нису добили. Уместо новца добијали су новчане бонове који су били и по четири, пет пута обезвређени у односу на добијени новац. Бонове су могли користити само у логорским кантинама, где су куповали храну која им је на разне начине била ускраћивана кроз следовања.

Сл. 14. Новчани бон из логора Болдогасоњ

Писање породицама испрва било је временски ограничено, да би касније било дозвољено масовно, али не из хуманистичких већ из шпијунских разлога, јер је аустроугарска обавештајна служба контролисала преписку логораша, убацивала се у њу и на тај начин пратила стање српске војске на фронтима у Србији.

*

Сви наведени узроци помора људи у логорима деловали су кумулативно, а највећи данак узела је глад, болести и заразе, као и тешки и опасни радови. Глад је била примарна. Расински је писао: „Грчевито као гладна звер, летели смо за хлебом... Хлеба, хлеба, само хлеба! – орили су се вапајни узвици... Тако је аустро-угарска инквизиција то удесила, да те неосетно и постепено доведе до смрти. И онда ником ништа. Циљ је постигнут: да је наших сваким даном све мање! Систематско истребљење!” [Николић Расински, 1919].

Аустроугарска је на крају свог постојања називана тамницом народа, а то је заиста и потврдила током Првог светског рата (1914–1918). Логори

које је формирала показали су се као ефикасно средство за масовно уморство великог броја људи. Када су српски логораши у питању, у логорима Аустроугарске умирили су не само ратни заробљеници, него и цивили, жене, деца и старци од 1 до 101 године, што говори да је постојала намера да се српски народ уништи заједно са његовом војском. Како су логори из Првог светског рата масовно поновљени и у Другом светском рату, постаје јасно да су логори од почетка били плански пројектовани као најефикасније средство за извршење геноцида током њиховог трајања.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Војске Србије (1915). Војска Краљевине Србије, Кутија 12, Фасцикла 2, док бр. 22. Српски заробљеници у логору Хајнрихсгрин (1–28).
- Архив Војске Србије (1916). Пописник бр. 5, К–400А, Ф–3, док. бр. 1–11. *Број зајоченика по логорима за 1916. годину.*
- Архив Југославије (1921а). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Ситуациона скица гробља заробљеника логора у Јиндриховицама.* Праг, 1921.
- Архив Југославије (1921б). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Ситуациона скица гробља заробљеника логора у Броумову.* Праг, 1921.
- Архив Југославије (1926). Војна гробља, Фонд 63, Фасцикла 231. *Оверен књигопродажни уговор са власником земљишта.* Краслице, 1926.
- Архив Србије (1914–1918 а). РГ II/1. *Посмртнице српских страдалица у логору Болдојасоњ (гео).*
- Архив Србије (1914–1918 б). РГ VI/1. *Рејсџар српских војника и цивила који су умрли за време Првој светској рата у логорима на подручју Мађарске (гео).*
- Архив Србије (1921). РГ VIII/1. *Списак умрлих ингерираних и заробљених Срба сахрањених у арадском „долњем гробљу”.* У Араду 12 (25). маја 1921. год. сачинио јереј Урош Ковинчић, администратор парохије арадске.
- Архив Србије (1914–1918 в). РГ XII/5. *Подаци о умрлим рајницима Краљевине Југославије сахрањеним у Чехословачкој републици а прикупљени по решењу Одбора за извршење закона о народном признању заслужним за Отаџбину...*
- Видовић, Ж. (2013). *Логораши су последња српска национална елија.* Београд: Интервју Наташе Јовановић за *Печат*, 15. март 2013. године.
- Ђуковић, И. (2002). *Нађмеђер: Аустроугарски логор за Србе.* Београд: Сигнатуре. 416 с.
- Митровић, А., Ивић, П., Живковић, Д., Палавестра, П., Медаковић, Д., Самарџић, Р. Тешић, В. (1994). *Историја српског народа од Берлинској конгреса до уједињења 1978–1918.* књ. 6, том 2. (друго издање). Београд: Српска књижевна задруга.
- Кривокапић, Д. (1976). *Сећања из Нежидерској лагеру 1914–1918. године и белешке са присилној рада у лагерима Бора 1943. године.* Матарушка бања: Душан С. Кривокапић (самоиздат).
- Опачић, П. (1994). *Политика геноцида Аустроугарске против Срба у првом светском рату.* *Војноисторијски гласник*, 1–2, 47–78.
- Панић, Б., Жарков, С., Кристеа, М., Качора, А. (1994). *Арадска шврђава – Аустроугарски логор за истребљивање Срба 1914–1918.* Темишвар: Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији.

- Паравац, Д. (1990). *Добојски лојор (Хроника о аустроугарском лојору инјернираца у Добоју 1915–1917. године)*. Добој: РО „Глас комуна” и Радио-Добој.
- Рајс, А. (1919). Извештај поднет господину председнику Министарског савета Краљевине Србије од стране Р. А. Рајса, доктора наука, професора на Универзитету у Лозани (Швајцарска), од 1. 3. 1919. године. У: Бојковић, С., Пршић, М. (2000). *Страдање српског народа у Србији 1914–1918 – Документа*. Београд: Историјски музеј Србије.
- Речник МС (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика*. Нови Сад: Матица српска – Матица хрватска, књ. 1–3, Матица српска, књ. 4–6.
- Николић Расински, М. К. (1919). *Нежидерска епопеја, први део*. Нови Сад: Издање књижарнице Светозара Ф. Огњановића.
- Сектор за БИЗ (2009). *Капиталој српских војних меморијала и места страдања изван државне територије Републике Србије*. Београд: Република Србија, Министарство рада и социјалне политике, Сектор за борачку и инвалидску заштиту.
- Соколовић, М. (1986). *Зејтинлик српско војничко гробље*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе. 180 с.
- Стојанчевић, В. (1989). *Цивилни интернирци у логорима Аустроугарске и Бугарске у време Првог светског рата. Сиварање југословенске државе 1918. године*. Београд: Научна књига, стр. 403–407.
- Стојиљковић, Д. (1995). *Плава Дунавска гробница Маутхаузен 1914–1918. 1938–1945*. Београд: Секција концентрационог логора Маутхаузен.
- Тешић, Љ. (2002). Шпијунирање српских писама (фелтон). Београд: „Глас јавности”, 31. јануар 2002.
- Топаловић, Ж. (1918). *За наше заробљенике*. Крф.
- Ђоровић, В. (1920, 1996). *Црна књига. Пајџе Срба Босне и Херцеговине за време свешкој раја 1914–1918. године*. Београд: Удружење ратних добровољаца 1912–1918. године, њихових потомака и поштовалаца Београд – подружница Требиње.
- Црвчанин, М. (1932). *Албум фотографија*. Архив Србије 15/63.
- Berenanová, R., Bružeňák, V. (2012). *Ozvěny Velké války – zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918*. Sokolov: Museum Sokolov, příspěvková organizace Karlovarského kraje.
- Floiger, M., Gober, K. H., Guber, O., Huber, H. & Naray, J. (2011). Die Geschichte des Burgenlandes. *Österreich Journal*, 100, 81–90.
- Gusenbauer, E. (1977). Auf den Spuren einer vergessenen Zeit. Das in Kriegsgefangenenlager Mauthausen 1914 bis 1918. *Oberösterreichische Heimatblätter*, 51. Jahrgang, Heft ½, Herausgegeben vom Institut für Volkskultur, 13–23.
- Hurch, B., Niklas Bender, N. & Müllner, A. (2006). *Leo Spitzers Briefe an Hugo Schuchardt*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG. 436 p.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Стојичић, Ђ., Ђуковић, И. (1996). *Маузолеј српских заробљеника и инјернираца из Првој свешкој раја Јиндриховице (Jindřichovice) Срез Соколов, Чешка Република*. Праг: Амбасада Савезне Републике Југославије. Српско војничко гробље у Јиндриховицама <http://www.secanje.nl/sr/srpskagrobља/jindrihovice/>

MASS MORTALITY OF SERBIAN PRISONERS OF WAR AND
INTERNED CIVILIANS IN AUSTRO-HUNGARIAN CAMPS DURING
THE FIRST WORLD WAR 1914–1918

by

MIRČETA VEMIĆ
Geographical institute „Jovan Cvijić” SASA,
Đure Jakšića 9, 11000 Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: m.vemic@gi.sanu.ac.rs

SUMMARY: This paper discusses the massive use of camps by the Austro-Hungarian Empire during the First World War, 1914–1918, in order to achieve its war aims, being the most prominent country of the Central Powers. The camps were founded for each nation separately. There were at least 300 camps, out of which ten were large. There were captivated Serbian prisoners of war, but unlike other nations, there were also Serbian civilians interned, which was prohibited by Geneva conventions. In these camps, there was a mass mortality of Serbian inmates aged 1 to 101 years. The final number of imprisoned and killed Serbs has not been determined, but it is considered to be much higher than the estimated number accepted at the peace conference in Versailles. From the previous research the main causes of their suffering can be seen. These are hunger, inadequate housing of the inmates, the location of the camps, heavy forced labor, poor hygiene and health care, illness and disease, punishment and looting of detainees, etc. All camps operated by the same principle and achieved the same war results: the mass mortality of the imprisoned people. Given that the camps were massively opened during the Second World War by the same countries, it is clear that from the beginning they were planned and designed as the most efficient means of genocide against the Serbs.

KEYWORDS: First World War, Serbs, Austria-Hungary, camp, prisoners of war, interned civilians